

Ewa Wyduba,

**Codziennosc doświadczeń macierzyńskich matek samotnie wychowujących swoje dzieci,**

(w:) A. Radzewicz-Winnicki (red.), Edukacja a życie codzienne, tom 2, Katowice 2002, s. 129-140

s. 129

W ciągu ostatnich lat uwagę pedagogów, socjologów i psychologów zajęła ta kategoria rodzin, jaką są rodziny niepełne. W 1995 roku zarejestrowano w Polsce ogółem 10533 tys. rodzin, wśród których znalazło się 1580 tys. niepełnych. Zdecydowana większość z nich to rodziny z samotną matką – 905 tys.; w 88 tys. rodzin dzieci pozostawały na utrzymaniu ojca. Liczba rodzin niepełnych w mieście wynosiła 749 tys.; na wsi było tych rodzin 244 tys. W rodzinach samotnych rodziców (matek i ojców) wychowywało się łącznie 1408 tys. dzieci, (w mieście ich udział wynosił 15,5 %, na wsi – 8,6 %). Interesowano się nimi najczęściej poszukując środowiskowych uwarunkowań niedostosowania społecznego dzieci i młodzieży, stąd wnioskowano o negatywnych wychowawczo, emocjonalnie i społecznie skutkach niekompletności struktury rodziny. Obserwowanie rodzin niepełnych przez pryzmat realizowanych funkcji i zadań podkreśla przede wszystkim niedostatki w tej sferze.

Fakt, że przeciętnie co szósta rodzina w Polsce wychowująca dzieci pozbawiona jest jednego z rodziców, niesie dużą wymowę społeczną i zgłasza zapotrzebowanie na wnikliwą analizę tego wycinka rzeczywistości.

Celem analiz prezentowanych w niniejszym artykule jest nakreślenie rzeczywistego obrazu rodzin samotnych matek i ich codziennego funkcjonowania w pewnych dziedzinach życia, wskazanie konsekwencji pedagogicznych tego oglądu macierzyństwa doświadczanego losem, a także zarysowanie poziomu zainteresowania tymi rodzinami i jakości konkretnych działań instytucji statutowo powołanych do niesienia pomocy w ich środowisku lokalnym.

W pedagogice społecznej na kwestie macierzyństwa można spojrzeć z dwóch punktów widzenia: procesualno-zjawiskowego oraz sytuacyjnego. W niniejszym artykule przedstawione zostanie zwłaszcza drugie z wymienionych ujęć

s. 130

- akcentujące codzienne doświadczanie, a na pierwszym planie stawia osobę matki –pierwszej nauczycielki dziecka – i jej wysiłki związane z wypełnianiem funkcji edukacyjno-socjalizacyjnej rodziny w sytuacji niepełnej struktury jej rodziny.

Celem sprecyzowania terminu „rodzina niepełna” wesprzeć się można typologią M. Trawińskiej (1996, s.10-11), która wyróżnia następujące kategorie niepełnych układów rodzinnych:

- 1) rodziny matek – nastolatek i rodziny małoletnich (różniące się między sobą wiekiem i sytuacją prawną),
- 2) rodziny młodych matek dorosłych samotnie wychowujących dzieci w wyniku podjęcia takiej decyzji przed zawarciem małżeństwa (matki stanu wolnego),
- 3) rodziny niepełne w związku z decyzją o rozwodzie,
- 4) rodziny dotknięte sytuacją losową: śmiercią ojca lub trwałym porzuceniem przez niego rodziny (wdowy lub matki porzucone z dziećmi),
- 5) rodziny ojców samotnie wychowujących dzieci w wyniku powierzenia im władzy rodzicielskiej albo śmierci żony.

Mimo wspólnej cechy, jaką jest niekompletność, rodziny te są wewnętrznie zróżnicowane, głównie specyficznymi uwarunkowaniami ich powstania, sposobem funkcjonowania i swoistymi problemami.

Wśród czynników, które występują wyłącznie w rodzinach niepełnych, J. Brągiel (1990, s.39) za najważniejsze uważa cztery :

- 1) zmieniona struktura rodziny i w konsekwencji zmienione zachowanie rodzica w roli matki, ojca;
- 2) zmieniona jakość interakcji dziecka z dorosłymi wynikająca z faktu braku ojca lub matki w rodzinie;
- 3) stosunkowo więcej interakcji z jednym rodzicem – tym, który opiekuje się dzieckiem;
- 4) obecność pomocniczych opiekunów dziecka .

Przeprowadzone analizy sytuacji rodzin niepełnych wskazują na dominację kobiet w tej kategorii rodzin. Literatura, jak i podejmowane badania dotyczą zazwyczaj funkcjonowania rodzin matek samotnie wychowujących dzieci. Zdaniem E. Adamczuk (1988, s.29) specyfikę życia w rodzinie samotnej matki wyznacza w znacznej mierze stan emocjonalny matki, jej zachowania wobec dzieci (nadmierna opiekuńczość lub brak zainteresowania), wytworzone przez nią w sytuacjach trudnych mechanizmy obronne i aktywność samego dziecka.

Cechą charakterystyczną wszystkich rodzin niepełnych jest to, że jeden z rodziców przyjmuje na siebie w pełni codzienną odpowiedzialność za dzieci i ich wychowanie. Ze względu jednak na przyczynę powstania niepełnej struktury rodziny, mimo, że wszystkie one

są sytuacjami traumatycznymi, wskazać należy na inne związane z nimi przeżycia i wpływające z nich

s. 131

różnice, które rzutują w znacznym stopniu na przeżycie samego faktu rozbicia rodziny, a w konsekwencji na podjęcie i pełnienie roli rodzicielskiej.

Trwała nieobecność jednego z rodziców skłania bowiem, a wręcz wymusza na drugim podjęcie przezeń ról dotychczas wypełnianych przez obu rodziców. Są to zarówno role instrumentalne w zakresie funkcji rzeczowych), jak i emocjonalne. Samotni rodzice muszą poszukiwać sposobów poradzenia sobie z rolą określoną także dla płci przeciwnej i z czynnościami, które dotąd nie należały do ich obowiązków. Zdaniem niektórych pedagogów kompensacja jest tu bardzo trudna, a niekiedy wręcz niemożliwa ze względu na pewne predyspozycje wynikające z płci.

Pełnienie roli pojedynczego rodzica wymaga przejścia przez jedną osobę wielu funkcji rodzinnych. Przystosowanie do samotnego radzenia sobie z problemami dnia codziennego obejmuje – zdaniem J. Brągiel – trzy najważniejsze jego aspekty: zapewnienie rodzinie finansowych podstaw jej egzystencji, prowadzenie gospodarstwa domowego i sprawowanie opieki nad dzieckiem (Brągiel 1990, s.42). Samotny rodzic musi samodzielnie podejmować decyzje związane z utrzymaniem rodziny, nauką, karierą szkolną i życiową dzieci, z pracą zawodową i własnym życiem osobistym, co zreasumowane niesie ze sobą znaczne obciążenia psychiczne.

Analizując stosunki interpersonalne samotnych rodziców, badacze (A. Rzepiński, T. Kądziałowa, D. Graniewska) zgodnie stwierdzają, że występuje u nich rodzaj izolacji od społeczeństwa, zrywanie kontaktów lub ich znaczne ograniczanie.

Niektórzy naukowcy uważają, że to nie formalne rozbicie rodziny i przeżyty wstrząs oddziałują negatywnie na rozwój dziecka, lecz – zmienione samotnym pełnieniem roli – oddziaływania wychowawcze samotnego rodzica.

Sposób, w jaki rodzic sprawujący opiekę radzi sobie z nieobecnością drugiego rodzica, określa jego dalsze funkcjonowanie w roli rodzicielskiej, a to z kolei oddziałuje na osobowościowe i społeczne cechy dziecka. Rodzice borykający się z własnym problemem osamotnienia, smutku i beznadziejności nie stanowią oparcia i dobrego wzoru dla swojego dziecka.

Ocena nowego stanu rodziny kształtuje u rodzica określone postawy wobec sytuacji swojej i swoich dzieci. Procesy wychowawcze i socjalizacyjne w rodzinie samotnego

rodzica, borykającej się z sytuacjami trudnymi, zależą w znacznej mierze od „świadomości perspektywy własnego rozwoju - dyspozycji psychicznych członków rodziny do planowania przyszłego życia. Planowanie takie ułatwia powrót do równowagi psychicznej, co oznacza pojawienie się zdolności do podejmowania zadań społecznie pożądanych" – twierdzi E. Adamczuk (1988, s.26).

Współcześnie role matki i ojca są częściowo komplementarne, dopełniające się, pokrywające i podejmowane wspólnie lub na przemian. Rola matki i ojca w rodzinie związana jest coraz mniej z jednostronną dominacją czy rodzajem wykonywanych zadań (dla rozwoju dziecka potrzebne są jednak obydwa te sposoby oddziaływania: męski i kobiecy, obydwa wpływy wychowawcze, wzorce ról i uczestnictwo w życiu codziennym obojga rodziców.

Jak dotąd wiele miejsca w badaniach poświęcono systemowi wzajemnych powiązań między matką i dzieckiem, co wynikało z przekonania, że stosunki te są najważniejsze dla rozwoju dziecka. O wpływie matki można bowiem

s. 132

mówić jeszcze przed urodzeniem dziecka, głównie poprzez jej ustosunkowanie do niego. Po jego urodzeniu zwykle jest osobą, która zapewnia mu podstawowe potrzeby, poprzez co wytwarza poczucie bezpieczeństwa, pewność i stabilność emocjonalną. Związek matki z dzieckiem jest więc wielostronny, bogaty w treść i znamieny w swych skutkach.

Psychiczne różnice kobiety i mężczyzny, matki i ojca determinują charakter miłości matczynej i ojcowskiej. O specyfice i roli tej pierwszej pisze K. Jankowski (1983, s.59). Jego zdaniem przyrównać ją można do czegoś tak podstawowego w hierarchii potrzeb dziecka jak chleb.

Kobiecość wpływa na konkretyzację roli rodzicielskiej oraz specyfikę macierzyństwa. Jest odpowiedzią na pojawiające się w każdym okresie życia potrzeby i poszukiwania wzorów i modeli przez dziecko. Jej obecność lub nieobecność ma znaczny wpływ na przebieg i efekty wewnątrzrodzinnej socjalizacji. Stereotyp kulturowy kobiecości niesie ze sobą sporą siłę w kształtowaniu kolejnych pokoleń. Obecność tego pewnego ogólnego systemu preferencji i wartości zauważyć można w najważniejszych dla przebiegu socjalizacji sytuacjach, które tworzy między innymi rodzina. Psychologowie z rolą, jaką każda z płci ma do spełnienia, ściśle łączą psychiczne różnice płciowe. Jako esencję kobiecości wskazują na splot takich cech jak: instynkt opiekuńczy, cierpliwość, wyraźna uczuciowość, rozbudowana

emocjonalność, czułość dla słabych i bezbronnych, skłonność do poświęceń dla najbliższych, empatia, koncentracja na innych i pragnienie bycia z innymi.

Matka spełnia ogromną rolę w życiu i rozwoju dziecka, dostarczając mu wzorów, modeli zaspokajania potrzeb, ucząc zachowania się w sytuacjach, gdy potrzeby nie mogą być zaspokojone oraz dostrzegania i respektowania potrzeb innych ludzi. Wszechstronne oddziaływanie matki na dziecko odbywa się w sposób świadomy jako zamierzona praca wychowawcza oraz jako oddziaływanie niezamierzone, wyrażające się w ich wzajemnych stosunkach i niejednokrotnie odgrywające w tych interakcjach dużo większą rolę (Napora 1995).

Wyniki badań psychologicznych pokazują, że obecność matki wpływa głównie na rozwój sfery emocjonalnej dziecka.

#### Założenia badawcze

Do przeprowadzenia badań wybrałam Ostrów Wielkopolski, leżące w południowej części Wielkopolski miasto średniej wielkości (niespełna 75 tys. mieszkańców), pod względem liczby mieszkańców oraz znaczenia gospodarczego i kulturalnego drugie znaczące miasto (po Kaliszu w tym regionie).

s. 133

Wielofunkcyjny charakter Ostrowa wynikał i wynika z lokalizacji szeregu zakładów produkcyjnych i usługowych, z dobrego usytuowania w sieci komunikacyjnej (kolejowej i drogowej) oraz ulokowania administracji samorządowej. W ciągu ostatnich kilku lat miasto przeszło dynamiczny rozwój i szereg zmian, związanych z transformacją gospodarki. Na tym tle interesujące wydaje mi się pytanie: czy wraz z rozwojem gospodarczym rozwinęła się i nadal rozwija sieć wsparcia dla dzieci i młodzieży z rodzin samotnych matek oraz dla samych matek, które z różnych przyczyn zmuszone są samotnie wychowywać swoje dzieci?

Przedmiotem badań określone zostały rodziny samotnych matek, w których przyczyną niepełności struktury rodzinnej były: niezamężność matki, śmierć męża, rozwód i separacja. Próbkę badawczą stanowiły rodziny dzieci ze Szkoły Podstawowej nr 10 i Gimnazjum nr 3 (mieszczących się w tym samym budynku) w Ostrowie Wielkopolskim: one same oraz ich matki. Dobór miał charakter próby celowej. Rodziny typowane były na podstawie rozmów z wychowawcami klas i pedagogiem szkolnym. Ostatecznie w próbie badawczej znalazło się 21 samotnych matek i 21 wychowywanych przez nie dzieci. Badanie przeprowadzałam na przełomie lutego i marca 2000 roku.

Dane dotyczące działalności instytucji z terenu Ostrowa Wlkp, statutowo powołanych do niesienia – bezpośrednio lub pośrednio – pomocy rodzinom z problemami różnej natury, zbierane były w okresie od początku lutego do połowy maja 2000 roku.

Problem główny analiz badawczych przybrał postać pytania: Jak kształtuje się sytuacja życiowa rodzin samotnych matek i ich dzieci, zamieszkujących w 2000 roku w Ostrowie Wielkopolskim, co się na nią składa, co i w jakim zakresie ją wyznacza oraz z jakimi skutkami, a także czy zdiagnozowana sytuacja wymaga interwencji pomocowej - czyjej, w jakiej formie i w jakim zakresie (biorąc pod uwagę warunki i możliwości tkwiące w środowisku tych rodzin)?

Na wstępie badań przyjęte zostały pewne założenia:

1. W Ostrowie Wielkopolskim istnieje problem samotnego macierzyństwa.
2. Problem ten jest niejednorodny pod względem kategorii niepełnych rodzin oraz doświadczanych przez nie problemów.
3. Zróżnicowanie to wyznaczone jest szeregiem czynników, takich jak: stałe źródło dochodów, reakcje społeczne na fakt samotnego macierzyństwa oraz działalność instytucji rządowych i pozarządowych.
4. Różne instytucje w różnym stopniu interesują się problemami samotnych matek, lecz jest to zainteresowanie i pomoc niewystarczająca.

W badaniach przyjęte zostały następujące zmienne:

Globalna zmienna – zmienna zależna: postać sytuacji życiowej rodzin samotnych matek.

Zmienne niezależne:

s. 134

1. Czynniki wewnątrzrodzinne: przyczyna samotnego macierzyństwa, okres samotnego macierzyństwa, wielkość i skład osobowy rodziny, wiek matki, wykształcenie matki, czas spędzany przez matkę poza rodziną, związany z wykonywaniem pracy zawodowej, źródła i wysokość dochodów rodziny, sytuacja mieszkaniowa rodziny, świadomość wychowawcza samotnych matek, więź matki z dzieckiem;
2. Czynniki pozarodzinne: struktura społeczno – gospodarcza regionu, lokalny rynek pracy stwarzający określone perspektywy życiowe, funkcjonowanie instytucjonalnych form ochrony i pomocy rodzinom niepełnym oraz działalność pozarządowych inicjatyw na rzecz samotnych matek i ich dzieci (ich rodzaj, forma, częstość i intensywność), stosunek innych ludzi do samotnego macierzyństwa, polityka społeczna państwa.

Najbardziej adekwatną do celów i założeń niniejszych badań okazała się metoda sondażu diagnostycznego. Zastosowana została technika ankiety, która przeznaczona była dla matek samotnie wychowujących dzieci, technikę pomocniczą stanowiła ankieta dla dzieci wychowywanych przez samotne matki. W ankiecie zawarte zostały pytania o różnym charakterze” pytania otwarte, zamknięte oraz pytania półotwarte. W procesie realizacji niniejszych badań przeprowadzone zostały jawne wywiady, których respondentami byli przedstawiciele licznych instytucji działających w środowisku lokalnym, posiadających w swoich bezpośrednich bądź pośrednich zakresach zadań również te, które łączą się z pomocą rodzinie. Obraz badanych rodzin uzupełniony został za pomocą techniki analizy dokumentów.

Techniki badawcze są realizowane przy pomocy odpowiednich narzędzi badawczych.

### Prezentacja wyników badań

Próba badawcza niniejszych eksploracji liczyła 21 osób, na podstawie wybranych kryteriów klasyfikacyjnych przedstawione zostaną wybrane aspekty codzienności doświadczeń macierzyńskich badanych matek.

#### 1. Sytuacja materialna rodzin samotnych matek

Splot wielu czynników determinuje postać obecnej sytuacji socjalnej oraz przypuszczenia dotyczące jej perspektyw. Rozkład odpowiedzi wskazał, że ¼ badanych matek oceniła swoją rodzinę jako biedną, nie posiadającą wystarczających źródeł dochodów pozwalających na zaspokojenie podstawowych potrzeb jej członków (takich jak żywność czy odzież), a swoją sytuację życiową jako obecnie niekorzystną i nie zapowiadającą zmian na lepsze w przyszłości. Połowa matek uznała, że posiada dochody wystarczające jedynie na zaspokojenie potrzeb bieżących. Również połowa matek oceniła swoją sytuację jako obecnie niekorzystną i nie zapowiadającą zmian na lepsze.

s. 135

Tylko jedna samotna matka przyznała, że jej rodzina dysponuje stałym źródłem dochodów wystarczającym na pokrycie swoich potrzeb i powiększenie stanu posiadania, a jej sytuacja życiowa jest bezpieczna i nie rodzi obaw aktualnie i ewentualnie w przyszłości.

Ciekawe wydaje się pytanie o subiektywne spostrzeganie swojej sytuacji życiowej – teraz i w przyszłości – przez samotne matki w zestawieniu z przyczyną zaistnienia niepełnego układu rodzinnego, w którym funkcjonują. Najliczniejszą grupę (6 rodzin) stanowiły rodziny, które posiadały dochody wystarczające jedynie na zaspokojenie potrzeb bieżących, a ich sytuacja życiowa była obecnie niekorzystna i nie zapowiadająca zmian na lepsze. Niewiele

mniejszą grupę (5 rodzin) stanowiły rodziny, którym źródła dochodów nie zapewniały zaspokojenia podstawowych potrzeb ich członków. Co piąta rodzina spośród badanych dysponowała stałym źródłem dochodu, wystarczającym na pokrycie nie tylko potrzeb podstawowych, a ich sytuacja życiowa została oceniona jako bezpieczna i nie rodząca obaw obecnie i ewentualnie w przyszłości. Głównymi źródłami dochodów badanych rodzin samotnych matek były: w 10 przypadkach – praca zawodowa, w 8 przypadkach – alimenty, w 7 przypadkach – renta lub emerytura, w 5 przypadkach – pomoc finansowa instytucji, w tym zasiłki dla bezrobotnych. Jedna z matek utrzymywała w głównej mierze swoją rodzinę z własnej działalności gospodarczej. Jedna matka pomoc finansową instytucji uznała za główne źródło dochodu. Co siódma rodzina częściowo korzystała z pomocy finansowej rodziny. Dwie matki częściowo ratowały domowy budżet pożyczkami.

Jednym z wyznaczników położenia socjalnego są warunki mieszkaniowe, a w ich obrębie typ użytkowanego mieszkania. 1/3 badanych rodzin zajmowała mieszkanie wynajęte lub służbowe, 1/3 dysponowała mieszkaniem spółdzielczym, a pozostała 1/3 zamieszkiwała we własnym domu jednorodzinnym lub mieszkaniu własnościowym.

O poziomie życia i statusie społeczno – ekonomicznym świadczy także stopień wyposażenia mieszkania w przedmioty trwałego użytku: usprawniające prace domowe, umożliwiające kulturalne spędzanie czasu wolnego i transportowe. W większości przypadków badane rodziny dysponowały pralką, lodówką, odkurzaczem, radioodbiornikiem, odbiornikiem tv, księgozbiorem i rowerem. Jedna rodzina nie posiadała lodówki, trzy rodziny nie miały odkurzacza, osiem – księgozbioru liczącego minimum 50 egzemplarzy. Pięć rodzin było w posiadaniu nieruchomości (dom mieszkanie lub działka budowlana), sześć – video , trzy – odtwarzacza kompaktowego, jedna – samochodu i jedna – komputera.

Sytuacja socjalna badanych rodzin, wyznaczona wieloma czynnikami wewnątrz- i pozarodzinnymi, okazała się więc w większości przypadków niekorzystna, gdyż rodziny te posiadały dochody wystarczające jedynie na

s. 136

zaspokojenie potrzeb bieżących lub nawet tylko jedynie potrzeb podstawowych (i to przy wielu wyrzeczeniach).

## 2. Kompetencje wychowawcze samotnych matek

Badane samotne matki deklarowały, że w głównej mierze w wychowaniu dzieci kierowały się tradycjami wyniesionymi z własnego domu rodzinnego oraz intuicją. Częściowo były dla nich inspiracją zalecenia wychowawców, nauczycieli, katechetów i

kapłanów, a także wiedza pedagogiczno – psychologiczna. Najbardziej brały pod uwagę rady znajomych i krewnych. Różnice w hierarchii ważności uznawanych źródeł inspiracji wychowawczych przez poszczególne kategorie samotnych matek były nieznaczne.

Każda matka krystalizuje w sposób bardziej lub mniej uświadamiany wyobrażenie dobrej matki i dobrego ojca oraz oczekiwań dzieci wobec nich. Badane samotne matki najczęściej wskazywały na następujące cechy dobrej matki: miłość, wyrozumiałość – 11 razy; wsparcie, zrozumienie, czułość – 6 razy; dobroć, opiekuńczość – 5 razy; pomoc w rozwiązywaniu trudności – 4 razy; umiejętność słuchania, gospodarność, punktualność, systematyczność – 3 razy; ponadto: cierpliwość, ciepło, mądrość, akceptację, troskliwość, sprawiedliwość i łagodność. Rys dobrego ojca wyznaczyły następującymi cechami: zainteresowanie sprawami rodziny, wsparcie, dawanie poczucia bezpieczeństwa – 6 razy; opiekuńczość – 5 razy; miłość, pomoc w rozwiązywaniu problemów – 4 razy; bycie autorytetem – 3 razy; poza tym : sprawiedliwość, odpowiedzialność, pracowitość, utrzymanie dyscypliny, stawianie wymagań, obiektywizm, tolerancja, stanowczość i konsekwencja.

Sposób postępowania z dziećmi wiąże się z wpajaniem im normami i zasadami postępowania oraz kształtowaniem pożądanych cech charakteru. Związany jest również ze stosowaniem określonego systemu kar i nagród. Spośród wszystkich cech, norm i zasad postępowania najczęściej zostały wymienione: prawdomówność – 13 razy, uczciwość – 12 razy, szacunek dla innych, dobroć, troska o innych – 5 razy, koleżeńskość, obowiązkowość, szczerowość, odpowiedzialność – 4 razy, a poza tym: samodzielność, uprzejmość, ambicja, rzetelność, zaradność i pracowitość. Za niepożądane cechy charakteru swoich dzieci samotne matki uznały: kłamstwa – 7 razy, lenistwo – 3 razy, wulgarność, nieuczciwość, chuligaństwo, agresję, chamstwo, zazdrość, egoizm – 2 razy. Wszystkie samotne matki jako sposób ukierunkowania postępowania dzieci stosowały kary i nagrody. Wykazały one tendencję do stosowania kar i nagród opartych na uczuciowych związkach z dziećmi (pochwała, gest przytulenia, upomnienie słowne) niemal na równi z metodami dyscypliny materialnej (nagrody rzeczowe i pieniężne, kary cielesne, pozbawienie przyjemności, pozbawienie przedmiotów). Logiczną konsekwencją małych źródeł dochodu było nagradzanie przez samotne matki przedmiotami o małej wartości, niewielkimi kwotami pieniężnymi oraz droższymi prezentami

s. 137

tylko z powodu specjalnych wydarzeń (np. zakończenie roku szkolnego, osiemnaste urodziny).

Środowisko rodzinne, w którym wzrasta i wychowuje się dziecko, w znacznym stopniu wyznacza punkt startu do jego dalszej drogi życiowej, wyznacza i określa szanse przyszłości jego celów życiowych. Określony model życia rodzinnego, panująca w nim atmosfera i postawy rodziców nierzadko determinują widzenie przyszłości dziecka. Analizując dane, można zauważyć, że w opinii badanych matek najistotniejszymi w przyszłości ich dzieci zdawała się jawić dobra szkoła, umożliwiająca zdobycie popłatnego zawodu, a w konsekwencji satysfakcjonująca finansowo praca. Podkreślały i doceniały przy tym szczęście rodzinne, samodzielność, uczciwość, dobroć i poczucie osiągnięcia celów w życiu.

### 3. Matki a pełnienie roli ucznia przez ich dzieci

Połowa matek twierdziła, że – codziennie lub od czasu do czasu – pomaga swoim dzieciom w odrabianiu lekcji lub je przepytuje. Połowa dzieci z badanych rodzin samotnych matek miała oddzielny pokój do własnej dyspozycji. Bez stałego miejsca do odrabiania lekcji było jedno dziecko (z rodziny rozwiedzionej, zamieszkującej 1-pokojowe wynajmowane mieszkanie sublokatorskie). Troje dzieci korzystało ze wspólnego stołu. 1/3 matek sygnalizowała różnorakie problemy z nauką swoich dzieci. Pięcioro dzieci to uczniowie drugorocznicy. Troje miało znacznie obniżoną ocenę z zachowania. Na duże problemy wychowawcze skarżyły się trzy matki (konieczne były w dwóch przypadkach: nadzór kuratora i skierowanie na pobyt do placówki opiekuńczo – wychowawczej).

### 4. Organizacja czasu wolnego dzieci.

Ulubioną formą spędzania czasu wolnego przez badane dzieci było zdecydowanie oglądanie telewizji (16 dzieci), nierzadko także czytanie książek (dzieci), słuchanie muzyki (8 dzieci). 7 dzieci uprawiało w wolnym czasie sporty i 7 spędzało go z koleżankami i kolegami. Na rozwijanie swojego hobby wolny czas poświęcało 6 dzieci. Uczestnictwo badanych dzieci w zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych było znikome. Wynikało to najprawdopodobniej z ograniczonej liczby form takiej działalności w środowisku lokalnym oraz z kłopotów finansowych rodzin i wynikającej z nich konieczności odmówienia dzieciom uczestnictwa w takich zajęciach. Zaangażowanie dzieci dotyczyło następujących form zajęć pozaszkolnych: nauka języków obcych (4 dzieci), zajęcia sportowe (2 dzieci), dziecięcy chórki przykościelny (1 dziecko), szachy (1 dziecko), pływanie (1 dziecko).

W rodzinach samotnych rodziców zakres i charakter obowiązków dzieci wynikają ze specyfiki życia rodzinnego. Spośród czynników warunkujących efektywne wdrażanie dziecka do pracy na uwagę zasługuje stały przydział obowiązków domowych, uwzględniający wiek i

możliwości dzieci. Wszystkie dzieci miały stałe, określone obowiązki w domu. Obciążenie nimi nie budziło

s. 138

zastrzeżeń. Dzieci – regularnie lub sporadycznie – sprzątały, robiły drobne zakupy, wynosiły śmieci, zmywały naczynia, podlewały kwiatki. Do obowiązków trójki dzieci należało zajmowanie się hodowanymi zwierzątkami; czworo dzieci opiekowało się młodszym rodzeństwem.

5. Subiektywne postrzeganie problemów własnych i swoich rodzin przez samotne matki. Podsumowanie

Zdaniem badanych matek samotne rodzicielstwo jest trudniejsze niż wychowywanie dzieci przez obojwoch małżonków m. in. ze względu na konieczność łączenia obowiązków dzielonych w rodzinie pełnej – w tym przypadku przez jednego rodzica, brak autorytetu ojca, konieczność radzenia sobie z problemami wychowawczymi, obniżony status materialny rodziny, dyskomfort samotnego rodzica związany ze stanem przeciążenia, poczuciem samotności, brakiem oparcia, odpowiedzialnością, małą ilością czasu przeznaczanego na odpoczynek i rozrywkę.

6. Pomoc udzielona badanym samotnym matkom

Matki, które znalazły się w próbie badawczej, otrzymały w różnych okresach swego samotnego macierzyństwa pomoc w następujących formach: zakup żywności (rodzina, Caritas), odzież (rodzina, znajomi, pedagog szkolny, Caritas, TPD), pomoc rodziny w opiece nad dziećmi, sfinansowanie kolonii dla dzieci (TPD), pomoc finansowa (Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Ostrowie Wlkp).

Na podstawie uzyskanych w procesie badawczym danych stwierdzić można, że poziom zainteresowania instytucji statutowo powołanych do niesienia pomocy rodzinom – w tym rodzinom niepełnym – w Ostrowie Wielkopolskim nie gwarantuje zaspokojenia ich potrzeb i rozwiązania ich problemów. Wiele z nich nie posiadało nawet rozeznania rozmiarów zjawiska wychowywania dzieci przez rodziny samotnych matek, nie mówiąc już o rozeznaniu rodzajów i gradacji ich potrzeb. Pomoc instytucjonalna, udzielana rodzinom niepełnym miała zwykle charakter jednorazowych lub krótkotrwałych interwencji, bez kompleksowego rozeznania sytuacji i potrzeb konkretnych rodzin. Pracę z rodziną powinno poprzedzać zebranie materiału diagnostycznego, pozwalającego na sformułowanie rzetelnej oceny prawdziwej sytuacji rodziny oraz konkluzje wyznaczające kierunek i program postępowania, form działania i wsparcia. Należy pójść w kierunku wypracowania konkretnych modeli

oddziaływań, zindywidualizowanych w zależności od szeregu cech i elementów jej sytuacji. Konieczną jest także koordynacja działań i współpraca różnych instytucji i organizacji oraz stworzenia programu docierania do takich rodzin i pracy z nimi, zanim wystąpią znaczne zaburzenia w ich funkcjonowaniu. Problemy rodzin samotnych rodziców powinny stanowić przedmiot kompleksowego programu działania; potrzebny jest tu zarówno program działań o charakterze doraźnym oraz program działań perspektywicznych.

s. 139

Przed projektowaniem i udzieleniem pomocy należy jednak przeprowadzić rozpoznanie i diagnozę funkcjonowania środowiska rodzinnego. Istnieje zatem potrzeba aktywizacji, stymulacji przemian, uaktywniania, animacji – ożywiania i uruchamiania sił społecznych tkwiących w środowisku, dzięki którym można dokonywać celowych, racjonalnych przeobrażeń, obejmujących zmiany o charakterze społecznym. Pomoc dla samotnych rodziców to także zrozumienie ich sytuacji przez społeczeństwo wychowane do tego, by wytworzyć pozytywny stosunek do samotnego rodzicielstwa i znieść bariery opinii społecznej.

Przeprowadzone i przedstawione tu wyniki badań potwierdzają i uzupełniają wnioski sformułowane przez innych badaczy na temat specyfiki sytuacji rodzin samotnych matek. Zreferowane wyniki badań trzeba jednak traktować z ostrożnością i szeroko nie uogólniać. Uzyskane wyniki badań empirycznych zawsze powinny być odnoszone do teoretycznych założeń badań, zastosowanych narzędzi badawczych i specyfiki badanej próby.

Specyfika sytuacji oraz aktualność i rozmiary występowania zjawiska samotnego rodzicielstwa przemawiają za społecznym zapotrzebowaniem dokonania badań tego wycinka rzeczywistości. Pełne naświetlenie sytuacji, w które uwikłany jest samotny rodzic starający się być jednocześnie matką i ojcem, staje się potrzebą o dużej wymowie społecznej. Pomoc tej kategorii rodzin leży w interesie całego społeczeństwa. Im rozleglejsza i głębsza będzie to wiedza o ich rzeczywistym życiu, tym łatwiej będą dostrzegani przez społeczeństwo i tym skuteczniejsza będzie to pomoc.

#### BIBLIOGRAFIA

- Adamczuk E., 1988, Wychowanie dzieci w rodzinach samotnych matek, Lublin.  
Bernard J., 1971, *The Future of Motherhood*, New York.  
Brągiel J., 1990, Wychowanie w rodzinie niepełnej, Opole.

- Fromm E., 1997, O sztuce miłości, przekł. A. Bogdański, Warszawa.
- Graniewska D., Krupa K., Balcerzak – Paradowska B., 1996, Samotne matki, samotni ojcowie. O rodzinach niepełnych w Polsce, Warszawa.
- Guitton J., 1994, Kobieta, miłość, rodzina, przekł. B. Durbajło, Warszawa.
- Jankowski K., 1983, Nie tylko dla rodziców, Warszawa.
- Kawula S., 1981, Realizacja funkcji opiekuńczo – wychowawczej w rodzinach niepełnych, „Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze”, nr 4.
- Konopnicki J., 1966, Powodzenia i niepowodzenia szkolne, Warszawa.
- Kozdrowicz E., 1989, Sytuacja dziecka w rodzinie matki samotnej, Warszawa.
- Marynowicz – Hetka E., 1988, Praca socjalno – wychowawcza z rodziną niepełną, Warszawa.
- Miluska J., 1996, Tożsamość kobiety i mężczyzny w cyklu życia, Poznań.
- Napora E., 1995, Cechy matek pożądanane w wychowaniu dzieci, „Problemy Rodziny”, nr 1.
- Pielkova J., 1983, Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze, Katowice.
- Pilch T., 1995, Zasady badań pedagogicznych, Warszawa.
- Pospiszyl K., 1980, Ojciec a rozwój dziecka, Warszawa.
- Trawińska M., 1996, Rodziny niepełne i wielodzietne, Warszawa.
- Ziemska M. (red.), 1979, Rodzina i dziecko, Warszawa.